Rolul literaturii de specialitate, presei de profil şi al receptării curentelor europene de pedagogie în evoluţia şcolilor pedagogice româneşti din Transilvania (1867 - 1918)

Dr. NICOLAE FOLA
ALIN MARIUS MIHĂILESCU
Colegiul Tehnic Târnăveni

Abstract

The Role of the Specialty Literature, the Profile Press and the Reception of the European Pedagogic Trends in the Evolution of the Romanian Pedagogic Schools in Transylvania (1867-1918)

The concerns to improve the curriculum and to integrate the innovation in the area of psychology, pedagogy and other diferrent subjects including the improvement of the strategies and of the methods of teaching were features of the education from 1867 - 1918.

Another aspect refers to the contradictory influences of the Hungarian legislation in this domain (those from 1868, were liberal as form) but their application was declarative, after the death of the "dualism's parents" and, from 1879 the conservative tendency was clear.

This tendency was due to the politics lead by the different governs of "homogenization" of Hungarian nations and to the school financing and to the surveillance of the confessional schools, all these amplified the national sensibility, not only for Romanians, but for the Germans.

The secularization of the education was done relatively slowly and partially due to the traditional Hungarian Church resistance, where as the No-Hungarians Churches, naturally, endeavored to preserve their autonomy.

Keywords: *curriculum, pedagogical innovation, modernization, professional training and improvement.*

Preocupările privind înfiinţarea, respectiv optimizarea activităţii şcolilor primare („poporale"), în funcţie de un cadru legislativ european se situează în Transilvania în anii absolutismului luminat austriac (Legea ***Allgemeine für die deutsche Normal Haupt und Trivial Schulen*** din anul 1744 şi o lege cu acelaşi nume din anul 1774). Ultima prevedea folosirea limbii germane în instruire şi modernizarea educaţiei pentru şcolile triviale, majore, principale şi normale, fiind iniţiată de piaristul Ignaz Felbinger. Din anul 1781, în şcolile Transilvaniei se aplica ***Norma Regia***, reglementare aparţinând altui cărturar piarist, Grazian Marx, prevăzându-se ca instruirea fiecărei „naţiuni" să se facă în limba maternă, învăţământul primar fiind unic şi egal pentru toţi cetăţenii,

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

indiferent de religie şi de starea socială. Încă din anul 1759, o dispoziţie imperială urmărea reglementarea învăţământului săsesc şi menţiona asigurarea drepturilor de retribuţie ale învăţătorilor. O altă dispoziţie din anul 1777 stipula frecventarea regulată a şcolilor primare până la vârsta de 12 ani, în timpul iernii, iar până la 20 de ani/respectiv până la căsătorie, frecventarea în zilele de duminică şi sărbători a şcolilor de repetiţie.

Episcopul unit, Ioan Bob, venea în 1785 şi în 1789 cu propuneri către responsabilii de resort ai Guberniului Transilvaniei, pentru organizarea instruirii şi salarizării învăţătorilor, nu numai prin colaborarea enoriaşilor greco-catolici cu cei ortodocşi (unde erau comunităţi mai sărace), dar şi prin contribuţii ale domnilor de pământ. A propus înfiinţarea Gimnaziului din Năsăud, dar şi a şcolilor primare din Haţeg, Făgăraş şi Solnocul de Mijloc. Acelaşi prelat solicita în anul 1810 sprijinul autorităţilor (din Fondul şcolilor normale) pentru a se înfiinţa în comunităţile mai mari „*şcoli triviale principale*." Se cunosc eforturile directorilor şcolari români de a dezvolta şcoli normale, în paralel cu tipărirea de manuale şi lucrări didactice şi metodice (iniţial tipărite la Viena şi mai ales la Buda, iar din anul 1787 şi în Transilvania). Semnificativ este faptul că, din anul şcolar 1795-1796, în Şcoala principală din Târgu-Mureş, debutează studierea psiho-pedagogică a elevilor. Şcoala primară cu limba de predare română funcţionează în Târgu-Mureş din anul 1782, iar la Sighişoara şi Gherla din anul 1805.[1]

În anul 1816, un rescript imperial, dar şi circularele episcopale revin asupra obligaţiilor de ridicare şi întreţinere a şcolilor rurale încadrate cu cantori şi dascăli şi salarizarea acestora. În februarie 1803, Radu Tempea deschidea la Braşov un curs de pregătire pentru preoţi, dascăli şi cântăreţi, iar un decret guvernamental din ianuarie 1809 preciza pentru învăţători obligativitatea participării la cursuri de pregătire de 6 luni; în mai 1837, pentru zona Năsăudului, Ioan Marian iniţia un curs pedagogic de 6 luni. În anii 1838 şi 1840, episcopii Moga şi Lemeni susţineau ca necesară participarea la întreţinerea şcolilor şi a domnilor de pământ. Guberniul Transilvaniei obiectează ca acest lucru să implice şi introducerea limbii maghiare ca limbă de predare, alături de limba maternă. Cercetări contemporane arată că în Transilvania, în preajma revoluţiei, aproape 60% din parohiile româneşti nu aveau şcoli proprii, adică peste jumătate din parohiile existente şi doar o treime

[1] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, ***Învăţământul românesc în date***, Iaşi, Editura Junimea, 1979, p. 21-82; pentru episcopul Ioan Bob, la L. Gyemant, ***Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848***, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1986, p. 289.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

din cele unite dispuneau de şcoli. În anul 1845 se introducea normativul austriac ***Systema Scholarum***, care, în linii mari, s-a aplicat până la introducerea legilor maghiare din anul 1868.[2]

S-a remarcat faptul că, prin conţinutul învăţământului, prin activitatea profesorilor şi elevilor, şcolile au fost pârghii importante în procesul de iluminare, în ridicarea culturală şi a nivelului de civilizaţie al oamenilor. Este cazul (prin excelenţă - n.n.) al şcolilor blăjene, care, prin funcţiile îndeplinite - propedeutică, profesională şi ideologică - au slujit idealurile românilor transilvăneni şi revendicările lor politice şi culturale,[3] lucru valabil şi pentru alte institute de învăţământ ale timpului.

Trecerea la „*a doua modernitate*" este marcată de legea şcolară ***Entwurf der Organisationen***..., publicată încă din anul 1849 de ministrul Thunn-Hohenstein (definitivată în anul 1854), lege care, deşi se referă la licee şi şcoli reale, respectiv la cursurile pregătitoare intrării în facultate, indirect se adresează şi învăţământului primar, datorită prevederilor de îmbunătăţire a activităţii şcolilor medii[4] (respectiv a pregătirii institutorilor şi a cadrelor care îi învăţau, efectiv, pe aceştia - n.n.). Pentru românii transilvăneni, problema şcolilor preparandiale (pedagogice) a constituit un punct nevralgic în educaţie, mai ales când s-au aplicat de guvernanţi politicile lingvistice şi principiul „omogenizării" (maghiarizării de fapt), pentru dorita naţiune „unitară," fapt care, pentru nemaghiari, s-a tradus în condiţionarea multiplă a finanţării şcolilor şi intensificarea controlării lor, deşi şcolile confesionale se susţineau din fondurile proprii, chiar dacă la un nivel mai modest.

În noiembrie 1849 se deschid preparandiile din Năsăud şi Orlat, iar circulara guvernatorului Transilvaniei, Wohlgemuth, reclama, într-un fel, necesitatea dezvoltării lor. Episcopul unit Alexandru Sterca Şuluţiu, conform dispoziţiei, le-a înfiinţat cu cursuri de numai 6 luni. Cea de la Orlat era desfiinţată în decembrie 1851, astfel dispare singura şcoală de acest fel din sudul Transilvaniei. Mai era un motiv, sesizat de contemporani, faptul că era şcoală interconfesională şi, pe lângă lipsa susţinerii financiare necesare, se pare că nu avea nici personal corespunzător. În anul 1850 îşi începe activitatea

---

[2] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, ***op. cit***., p. 72-83, 123-143; acţiunea episcopilor români, la L. Gyemant, ***op. cit***., p. 293 şi 310.

[3] Iacob Mârza, ***Şcoala şi naţiunea (Şcolile din Blaj în epoca renaşterii naţionale)***, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 205-206.

[4] Lettner Rainer, ***The Reform of Austrian Secondary Education in 1849, L'enseignement des Elites en Europe Centrale (19-20 siècle)***, Cracovia, s.n., 1999, p. 68-70.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

Institutul teologico-pedagogic de la Sibiu dar, conform protocoalelor de clasificare, absolvenţii lui au dubla calificare numai din anul şcolar 1853-1854. În anul 1853, vicarul Ştefan Moldovan, din Haţeg, solicită Episcopiei greco-catolice din Lugoj să aranjeze trimiterea unui valoros om năsăudean al şcolii, Petru Anca, iar şcoala preparandială începe să funcţioneze din anul următor, sub conducerea lui Beniamin Densuşianu. În ianuarie 1859 îşi începe activitatea Institutul Pedagogic (naţional?) Român din Năsăud, fiind transferată Preparandia din Gherla. În anul 1857, un alt institutor de prestigiu, Vasile Petri, este numit învăţător la şcoala trivială din Năsăud; din 1860 până în 1868, este profesor şi director al Institutului Pedagogic năsăudean, iar între anii 1871-1875 a fost inspector şcolar pe teritoriul fostului regiment grăniceresc. În anul 1863 la Năsăud se înfiinţa Gimnaziul Superior (Liceul fundaţional) greco-catolic, iar la Gherla în anul 1866 începea să funcţioneze Şcoala Centrală.[5]

În octombrie 1857, Guberniul Transilvaniei cere autorităţilor districtuale, cercuale şi comunale să-şi îndeplinească îndatoririle de îndrumare şi control privind şcolarizarea şi să sancţioneze pe cei care reţin copiii, folosindu-i la munci. Funcţionau ca inspectori şcolari supremi, la greco-catolici iniţial Gabriel Dorgo, apoi avocatul dr. Ioan Maior, iar la ortodocşi dr. Pavel Vasici, însă autorităţile guberniale dispun numirea de inspectori locali dintre laici, care au în atenţie „edificiile şcolare," dar şi ridicarea de „şcoli centrale" comunale. Printr-o dispoziţie a Locotenenţei Transilvaniei din 1858, se stabileşte definitiv susţinerea şcolilor primare de comunităţi şi culte.[6]

Dr. Ioan Maior, după cum arată documentele referitoare la activitatea lui, se dovedeşte a fi un funcţionar lucid şi energic, ataşat cauzei învăţământului românesc (ca şi Dr. P. Vasici). Sesizează lipsurile materiale ale şcolilor rurale, dar şi insuficienta pregătire a unor învăţători (slab retribuiţi), existenţa unei fluctuaţii mari de cadre şi sugerează constituirea unui fond bănesc central pentru salarii, care să permită angajarea definitivă de episcopi, fără contribuţia comunităţilor. Recomandă organizarea de colecte, taxe suplimentare pentru serviciile bisericeşti, sume provenite din amenzi, din donaţii, donarea obligaţiilor marelui împrumut de stat din anul 1854 (la care au fost constrânse satele), pentru a forma un „fond scolastic."

Propune concentrarea forţelor comunităţilor mici, pentru ridicarea şi întreţinerea localurilor, să se aplice instrucţiunile şcolare de către preoţii-

[5] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, ***op. cit.***, p. 153-227; pentru Institutul teologico-pedagogic Sibiu, la Eusebiu Roşca, ***Monografia Institutului Seminarial teologico-pedagogic „Andreian,"*** Sibiu, s.n., 1911, p. 28.

[6] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, ***op. cit.***, p. 152-156.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

directori şi protopopi, pentru a se înlătura umilitoarele contracte anuale între sate şi învăţători. Concluziile sale au fost adoptate integral de Guberniul Transilvaniei care, în şedinţa din 7 mai 1864, se adresa în acest sens Ordinariatelor din Blaj, Gherla şi Oradea.[7] Emancipate din iobăgie, în anii liberalismului liberal („*epoca care surâde*" - cum o denumeşte Simion Retegan), satele româneşti au făcut eforturi în acest sens şi şi-au constituit fonduri proprii.

Legea XXXVIII, votată în Parlamentul Ungariei dualiste în anul 1868, stipula faptul că se puteau înfiinţa şcoli de către stat, comunităţile locale, persoane particulare şi culte, pentru a conduce şcolile primare, să elaboreze propriile programe analitice, să numească învăţătorii şi să le stabilească salariile. Limba de predare în şcolile de stat trebuia să fie limba comunităţii. Dar, indiferent de partidul politic, respectiv coaliţia aflată la guvernare, atât şcolile primare, cât şi cele secundare au fost considerate mijloace de formare a unor cetăţeni utili, dar şi de promovare a unui patriotism aşa cum îl concepeau oficialii Ungariei. După moartea părinţilor dualismului, dar şi a mitropolitului Şaguna (a cărui influenţă era în scădere), şcolile româneşti erau privite ca piedici în calea consolidării statului.[8]

Fruntaşii politici români erau deranjaţi mult de faptul că, din cele 20 de preparandii publice înfiinţate conform legii din anul 1868, doar 5 funcţionau în Transilvania şi aveau limba de predare maghiară; numai la Deva a funcţionat, până în anul 1873, un curs paralel în limba română. În anul 1869, cu acordul vicarului Mihai Pavel, Preparandia română din Sighet devenea şcoală de stat. S-au înregistrat imixtiuni şi în viaţa bisericească (tentativa desfiinţării vicariatului Rodnei şi prelungirea vacanţei Episcopiei de Gherla), după cum nemulţumea şi lipsa de reprezentanţi români în administraţia Solnocului de Mijloc.[9] În august 1873 se întrunea o comisie de analiză a manualelor şcolare, condusă de un consilier imperial şi, nu după mult timp, s-a interzis folosirea multora, ca dăunătoare intereselor publice.[10]

La sfârşitul deceniului în care s-a inaugurat dualismul, respectiv în anul 1870, în toată Transilvania erau doar 5 preparandii româneşti. Una dintre ele

---

[7] S. Retegan, ***Politică şi educaţie în epoca liberală austriacă***, în ***Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca***, vol. XX, 1990-1991, p. 73-74.

[8] K. Hitchins, ***Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1860-1914***, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, p. 188-190.

[9] S. Retegan, ***Sate şi şcoli româneşti din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)***, Cluj-Napoca, s.n., 1994, p. 20.

[10] M. Bordeianu, P. Vladchovschi, ***op. cit.***, p. 218-219.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

era cea arhidiecesană a Blajului, care s-a deschis în anul 1865 (fără local propriu) şi prin care, până în anul 1920, au trecut un număr de 3838 cursanţi (calificaţi cu titlu definitiv au fost 1459, iar un număr neprecizat, dar considerabil (n.n.) au funcţionat cu titlu provizoriu).[11] De fapt, şcolile medii româneşti (ca şi ale saşilor, slovacilor, sârbilor), au cunoscut obstrucţiile autorităţilor, deoarece li s-a refuzat autorizarea de înfiinţare (ca institute confesionale), căutându-se cu insistenţă „statalizarea" celor existente, iar şcolile bilingve, respectiv trilingve au devenit şcoli de limbă maghiară. În privinţa învăţământului superior, până la Marea Unire nu funcţionau pentru naţionalităţi decât seminariile/facultăţile teologice. Academia de Drept a saşilor de la Sibiu era desfiinţată deceniul al optulea.

Manualele folosite pentru ciclul primar în aceşti ani erau diverse. Ioan V. Rusu, cleric de bază şi un bun dascăl al Blajului (un timp a fost şi învăţător la „norme"), care a predat mult timp la Sibiu (unde era protopop), este autor al ***Elementelor de istorie a Transilvaniei pentru învăţători şi şcoalele poporale româneşti***, Sibiu, 1885, al unei ***Cărţi de lectură***, Sibiu, 1877 (ediţia a II-a, 1886), dar şi al cunoscutului ***Compendiu de istorie a Transilvaniei***, Sibiu, 1864. A colaborat şi la ***Amicul şcoalei***, redactat de Visarion Roman, comentând chestiuni de didactică şi metodice, dar şi delicata problemă a alegerii între şcoala publică şi cea confesională-naţională, cea care a fost supusă atâtor presiuni ale autorităţilor, până în anul 1918.[12]

În anul 1854, bucovineanul Samuel Andrievici publica la Viena ***Micul Comenius pentru clasa a I a a şcolilor populare***, iar în anul următor ***Carte de citire (Legendariu***).[13] În anul 1859, A. T. Laurian publică la Bucureşti manualele şcolare ***Elemente de istoria românilor pentru clasele primare*** şi ***Elemente de cosmografie pentru clasele primare***[14] (este posibil să fi fost cunoscute în unele şcoli transilvănene, pentru că s-au făcut donaţii, cuprinzând şi lucrări ale lui - n.n.). Tot lui Laurian îi aparţinea manualul ***Geografia Daciei moderne*** (ediţia a II-a, 1861), care, desigur, a fost interzis, datorită titlului. În anul 1874 apare la Gherla manualul lui Ioan Papiu ***Abecedariu pentru şcolile***

---

[11] Statistica, din anexa privind absolvenţii Preparandiei Blajului, în ***Anuarul Liceului „Sfântul Vasile cel Mare,"*** Blaj, anul şcolar 1921-1922.

[12] N. Comşa, T. Seiceanu, ***Dascălii Blajului***, Blaj, Editura Demiurg, 1994, p. 85 şi copie manuscrisă după ***Amicul şcoalei***, nr. 25 şi 32/1861, Arhivele Alba, ***Fond Gimnaziul Superior Greco-Catolic Blaj***.

[13] M. Bordeianu, P. Vladcovschi, ***op. cit.***, p. 101.

[14] ***Ibidem***, p. 182-183, 193.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

confesionale greco-catolice din diecesa Gherlei (deşi cu defecte, a fost folosit până în anul 1900), iar Ioan Popescu, profesorul sibian supranumit „*primul herbaritian român*" a tipărit ***A doua carte de lectură şi învăţătură pentru şcolile poporale române***, lucrare îmbunătăţită şi retipărită de profesorul Petru Span, în anul 1911.[15] Este şi autor al ***Abecedarului*** cu litere latine şi al „manducerii" ca metodică la întrebuinţarea acestuia, dar şi a unei ***Cărţi de cetire*** în două părţi, a ***Elementelor de istorie*** şi a ***Elementelor de geografie***, ***Elementelor de istoria naturei***, ***Fizică*** (pentru cursul primar) şi ***Catehismului mic ortodox***.[16]

Visarion Roman, personalitate dinamică, unul dintre primii economişti români, publicist şi fruntaş politic român, în pofida faptului că a trăit puţin,[17] este, în cursul agitatei sale existenţe, autor şi traducător de manuale (între anii 1855-1857 a funcţionat ca învăţător la şcoala din Răşinari/Sibiu); a prelucrat din limba germană, în anul 1854, ***Aritmetica cu cifre pentru pruncii începători***, iar în anul 1855, ***Geografia Monarhiei austriece*** (primul manual a fost aprobat de Andrei Şaguna şi din dispoziţia prelatului a fost scos în tipografia arhidiecesană). Manualul a fost refăcut şi întrebuinţat în şcolile populare timp de 10 ani, până când Ioan Popescu a publicat ***Computul în şcoala poporală*** (manual pentru învăţători), în anul 1865. În anul 1862, Visarion Roman publică ***Carte de lectură românească pentru şcoalele române primare*** (*lecturariu*), cu caractere latine. Lucrarea concentrează povestiri cu conţinut literar, moral şi ştiinţific (zoologie, fizică, chimie, istorie naţională, dar şi elemente de agronomie), împărţite în 126 de lecţii. Cartea a fost recomandată şi de Astra, iar Visarion Roman publică în anul 1873 cea de-a patra ediţie. Timp de 17 ani (1861-1877) a publicat calendare, sub titlul ***Istoria Ardealului cu privire la români***. Pentru şcolile primare, ca editor, a tipărit lucrările năsăudeanului Vasile Petri - ***Sistemul metric, manual pentru învăţători şi toţi cărturarii noştri*** şi ***Sistemul metric***. Atunci când a suplinit catedra de pedagogie a Institutului din Sibiu a întocmit (în anii 1854-1855) şi un ***Metod*** *(*lucrare generală? - sursa nu precizează), rămas în manuscris.[18]

---

[15] ***Ibidem***, p. 234-235.

[16] ***Ibidem***, p. 193 şi Eusebiu Roşca, ***op. cit.***, p. 96.

[17] Bujor Surdu, ***Visarion Roman (1833-1885)***, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeană, 2008, passim.

[18] Ioan N. Ciolan, V. V. Grecu, ***Visarion Roman, pedagog social***, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971, p. 70-76.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

Autorii pe care îi citǎm evidenţiază şi ampla sa activitate de publicist, ca redactor al revistei pedagogice ***Amicul şcoalei*** (1860-1865), precum şi la calendarul ***Amicul poporului*** (1861-1882), revista ***Progresul*** (1866), revista ***Albina Carpaţilor*** (1877-1880), însă a colaborat şi la ***Românul*** din Bucureşti (1868-1870), ***Gazeta Transilvaniei*** (1870-1872), ***Albina*** şi ***Federaţiunea*** din Pesta.

Ioan Micu Moldovan, profesorul cărturar blăjean, membru al Academiei Române, a publicat două manuale foarte apreciate în epocă: ***Istoria Ardealului*** şi ***Geografia Ardealului*** pentru şcolile populare (reeditare). A redactat lecţii de istorie universală (după anul 1860) privind: Franţa, Grecia, Roma, Italia, Austria etc. Spaţiu mai extins a acordat revoluţiei franceze şi perioadei napoleoniene. Arată simpatie faţă de lupta spaniolilor contra armatelor franceze, ca şi războiului de eliberare al grecilor contra Imperiului Otoman. Sesizează motivul principal al rupturii dintre români şi unguri în războiul civil din 1848-1849, intransigenţa elitelor ungureşti, după cum urmăreşte şi implicaţiile războiului Crimeii.[19] Petru Solomon şi George Munteanu, pedagogi şi institutori de vârf ai Blajului, au redactat un ***Abecedar pentru clasa a I a a şcolilor poporale***, respectiv ***Computul mental şi cu cifre*** şi ***Educaţiunea şi instrucţiunea generală***, iar Ştefan Pop (cel care a scos la Blaj revista ***Economul*** şi suplimentul ***Foaia scolastică***) a publicat manualul ***Legendariu pentru şcoalele poporale***, Blaj, 1887, ***Metodul predării legendariului***, Blaj, 1872.[20]

Ioan Fekete Negruţiu, primul reprezentant al „dinastiei" de dascăli blăjeni cu acest nume, a publicat, pentru folosul elevilor de ciclu primar, ***Catehism***, ***Istorie biblică***, ***Abecedar***, ***Aritmetica pentru şcolile primare***, ca şi o ***Gramatică maghiaro-română*** (Cluj, 1852).[21]

Ungureanu Petru, absolvent al unei şcoli pedagogice din Cluj, colaborator permanent al ***Foii scolastice***, a fost un valoros practician (a predat

[19] Ioana Botezan, Ioan Micu Moldovan, ***Catalog***, Cluj-Napoca, 2002 şi V. Vesa, ***Lecţii de istorie universală propuse de I. Micu Moldovan la Gimnaziul din Blaj***, în ***Studia Universitatis Babes-Bolyai. Series Historia***, Fasciculus 2, 1967, p. 73-75.

[20] N. Comşa, T. Seiceanu, ***op. cit.***, p. 98-100.

[21] ***Ibidem***, p. 82 şi ***G. Bariţiu şi contemporanii săi***, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 131-136, 183-184 şi 196-197.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

şi la Institutul preparandial din Blaj) şi este autor al unor abecedare, atât în limba română, cât şi în maghiară.[22]

Dr. Ilarion Puşcariu, profesor de frunte al Institutului teologico-pedagogic din Sibiu a redactat un manual de limba română şi o lucrare ***Principii din Pedagogie***. Este animatorul grupului de tineri profesori care, fiind în relaţii cu junimiştii de la ***Convorbiri literare***, au popularizat ortografia fonetică prin ***Foişoara Telegrafului Român*** şi au militat pentru utilizarea ei.[23] Sibianul Ioan Candrea (un timp a predat şi la Preparandia din Deva) a publicat în anul 1876 în ***Şcoala română***. Dr. Daniil Popovici Barcianu, pe lângă lucrări de pedagogie, a redactat ***Elemente de istorie naturală***, ***Lucrul de mână...*** (1885), ***Istoria naturală*** şi ***Poveşti*** pentru clasa a I-a (1901), ***Carte de cetire*** II şi III şi, împreună cu dr. Barcian, dr. I. Stoia şi D. Comşa, a redactat, între anii 1897-1899, ***Foaia pedagogică*** şi, singur, ***Vatra şcolară***.[24]

S-a remarcat faptul[25] că metoda intuitivă de învăţare devine omniprezentă în strategiile transilvănene ale secolului al XIX-lea, graţie asimilării metodei lui Comenius şi Pestalozzi, consecinţa fiind înlăturarea memorării mecanice, însuşirea simultană a lecturii şi scrisului, folosirea metodei fonetice şi înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Manualele anterioare anului 1850 (***Bucoavna***, ***Ceaslovul***, ***Octoihul***, ***Catehismul***), care confereau un caracter exclusiv religios învăţământului, sunt înlocuite după anul 1866 de primele manuale de geografie, istorie ş istorie naturală, fapt ce constituie o veritabilă revoluţie. Ca urmare, se folosesc manuale anterior menţionate, ale lui Z. Boiu, V. Petri, I. Popescu etc. Treptat, s-a conturat un curriculum şcolar modern, care avea în vedere chestiuni didactice şi educative, care să reflecte nu numai progresele din domeniu, dar şi necesităţile practice ale societăţii acelor ani, însă în parametrii legislativi de atunci (n.n.).

Şcolile române s-au dezvoltat sub protecţia autonomiei bisericeşti. Evident, au existat unele schimburi de opinii, indiferent de confesiune. Sibienii au dezvoltat o veritabilă şcoală de pedagogie, pregătirea lor fiind strâns legată de facultăţile de profil din Germania. Este cazul lui Ioan Popescu, P. Şpan, D. Pop Barcianu, Vasile Bologa, Grigore Patriciu, Onisifor Ghibu. Pe de altă parte, năsăudenii au avut practicieni şi metodişti de marcă: Vasile Petri şi Vasile

---

[22] N. Comşa, T. Seiceanu, ***op. cit***., p. 111-112.

[23] Eusebiu Roşca, ***op. cit***., p. 99-100.

[24] ***Ibidem***, p. 101-102, 106-107.

[25] Rodica Ianoş, ***Modernisation du discours didactique dans l'enseignement primaire roumain de Transylvanie au milieu des XIX siècle***, în ***Transylvanian Review***, nr. XVII, 1, 2008.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

Gr. Borgovan. Sibienilor li se datorează, între altele, apariția ***Abecedarului românesc***, publicat pe baza ideilor herbarto-zilleriene. Dr. Petru Şpan (care şi-a făcut o parte a liceului la Blaj) publică, în ***Foaia scolastică***, ***Prelegeri din psihologia empirică lucrate după treptele formale*** (ale lui Herbart şi Ziller - n.n.), ***Simţuri, senzaţii, mişcare***, ***Despre asociativitatea ideilor şi memorie***, ***Verbalismul în şcoală*** (toate în cursul anului 1903).[26]

Onisifor Ghibu, în teza de doctorat,[27] urmăreşte starea şcolilor din Alsacia şi Lorena, situaţia copiilor francezi care trăiau sub regim german, prezentând similitudini cu cea a copiilor români din Ungaria. Această lucrare, din anul 1910, o aprecia ca „*filosofie a educației*," dar şi un mijloc în slujba cauzei naționale. ***Planul de învățământ pentru şcoalele primare ortodoxe*** ale Eparhiei Sibiului se bazează pe principiul național în educație şi pe principiul „*educației armonice*" (după Rein), urmărind adaptarea la condiţiile specifice Transilvaniei acelor ani. ***Îndreptarul metodic*** al planului evidenţiază obiectivele educației intelectuale şi cele estetice, pentru educația fizică, dar şi cu scopul pregătirii pentru viață. Aceste preocupări de sistematizare şi perfecţionare se întâlnesc şi în ***Planul de învăţământ şi îndrumar metodic pentru şcolile unite***, Blaj, 1909.

Reprezentanţii elitelor româneşti, comparativ cu populația românească, erau relativ puțini (deşi în creştere față de anii anteriori), o bună parte trăiau in mediul rural. În general, făceau parte din prima generație de la țară, profesau şi în mediul urban, însă ultimul le era în parte înşelător şi ostil. Dacă maghiarii şi saşii (ultimii erau mai cosmopoliți) aveau legături mai strânse cu lumea urbană, românii întreţineau mai puţine, inclusiv pe plan administrativ şi comercial. Aplicarea Legii Apponyi a redus cu 16.000 numărul elevilor români, cu 428 cel al cadrelor si cu 438 al şcolilor. În anul 1910, românii aveau un număr de 3.670 institutori (învăţători) şi 1.029 învăţătoare şi 270 de educatoare. Din totalul de 30391 de intelectuali, intelectualitatea didactică reprezenta 27,4%.[28]

---

[26] T. Gall, ***Petru Şpan. Activitatea şi gândirea pedagogică***, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, s.a., p. 160-161.

[27] O. Ghimbu, T. Gall, ***Onisifor Ghibu ca istoric al pedagogiei***, în ***Revista de pedagogie***, nr. 5, 1983, p. 27; Şt. Bârsănescu, ***Onisifor Ghibu***, în ***Revista de pedagogie***, nr. 6, 1983, p. 90-91 şi I. Păun, ***Onisifor Ghibu sau pledoaria pentru o pedagogie modernă***, în ***Revista Consiliului Naţional Român pentru UNESCO***, nr. 1, 1983, p. 149-150.

[28] V. Dobrescu, ***Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918***, Târgu-Mureş, Editura Universității „Petru Maior," 1996, p. 39-49, 61-69 şi Irina Liveanu, ***Cultură şi naţionalitate in România Mare 1918-1930***, Bucureşti, Editura

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

Treptat, apar şi se înmulţesc unele componente ale societăţii civile: asociaţii, reuniuni diverse, casine etc. Din anul 1861 îşi începe activitatea *Asociaţia transilvană pentru literatura si cultura poporului român*, care-şi stabileşte sediul la Sibiu; alături sunt însă şi asociaţiile din Arad, Banat etc. Între multele iniţiative / hotărâri ale Astrei, Despărţământul Blaj al Asociaţiunii, în anul 1879, are un proiect pentru dezvoltarea şcolilor de meserii, pentru a mări numărul celor cu preocupări „industriale," cum li se mai spunea în epocă.[29] Preocupările pentru şcolile primare sunt timpurii, astfel că în adunarea de la Şomcuţa Mare (Maramureş), din anul 1869, s-a discutat problema redactării şi tipăririi de cărţi „poporale," dar şi problema înfiinţării unei tipografii proprii. În anul 1900, în adunarea de la Băile Herculane s-au ales membrii secţiei şcolare a Astrei (care a avut sediul la Blaj), având în frunte pe preotul-profesor blăjean Vasile Hossu.[30] Din anul 1904 se cunosc preocupările privind organizarea „*şcoalelor de repetiţie şi adulţi*," pentru tinerii cu vârsta între 15 şi 17 ani, inclusiv tipărirea de broşuri şi cărţi, corespunzătoare „trebuinţelor" ţăranului român, dar şi în domeniul asociat al consolidării conştiinţei naţionale. Finanţarea urma să se facă prin contribuţii colective, cadrul activităţilor fiind „reuniunile," şezătorile din timpul iernii (incluzând broşurile din categoria „*cunoştinţe folositoare*" şi conferinţe ale specialiştilor în agronomie, creşterea animalelor, medicilor), dar şi „declamaţiuni," producţii de teatru etc.[31]

Un rol important pentru şcoli l-a avut activitatea reuniunilor de învăţători, care, chiar cu unele deficienţe, şi-au făcut datoria cu responsabilitate civică şi naţională, căci au apărat interesele membrilor în faţa politicii agresive a autorităţilor. Proiectul Reuniunii învăţătorilor greco-catolici, din anul 1875, prevedea faptul că scopul ei este „*instruirea tuturor învăţătorilor pentru înaintarea culturală a poporului, prin înălţarea şcolii poporale...promovarea şi lăţirea ştiinţelor şi cunoştinţelor pedagogice, metodice şi didactice... conform pedagogiei moderne*." La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, întreg teritoriul Transilvaniei era

---

Humanitas, 1998, p. 167-168; situaţia şcolilor şi intelectualităţii didactice la I. Chiorean, ***Aspects regardant la dinamique et la intellectualite didactique de la Transylvanie***, în ***Transylvanian Review***, an III, nr. 2, 1994, p. 65 şi 71.

[29] V. Dobrescu, ***Astra în viaţa social-economică a românilor din Transilvania (1861-1918)***, în ***Marisia***, vol. VIII, 1978, p. 195.

[30] Pamfil Matei, ***Asociaţiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuţii***, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga," 2005, p. 35 şi 73.

[31] T. Pavel, ***Activitatea Astrei pentru dezvoltarea învăţământului românesc din Transilvania (1861-1918)***, în ***Sargetia***, nr. X, 1973, p. 30.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

acoperit de aceste reuniuni, mai active fiind cele din Sălaj, Gherla, Sătmar, Bistriţa-Năsăud, Haţeg şi Lugoj.[32]

Încă din anii 1871-1872, episcopiile erau avertizate în legătură cu controalele, începute de inspectori în anul 1876. La Blaj, sub conducerea episcopului dr. Vancea şi a lui G. Bariţiu, se organizează un Congres/consfătuire, căutând soluţii salvatoare în faţa pretenţiilor de dotare a şcolilor. S-a hotărât constituirea unui fond diecesan, pentru a sprijini plata învăţătorilor, dar şi cele 237 de sate, care numai în colaborare îşi puteau întreţine şcolile (mai energice fiind cele din Eparhia Gherlei), fiind vizaţi şi cei care îşi reţineau copiii la munci. Sinodul din Sibiu, din aprilie 1873, cere oficialităţilor ca plata învăţătorilor să se facă din trezoreria locală, iar controlul activităţilor să se facă de trimişii săi.[33]

În anul 1877, o adresa a Mitropoliei Sibiului (care relua o dispoziţie oficială - n.n.) menţiona un număr de 48 de lucrări interzise, cu tematici diverse (26 in limba română, restul în slovacă, croată, sârbă, ruteană şi rusă). Între cărţile româneşti se numărau ***Catehismul greco-catolic*** din anul 1860, ***Istoria patriei*** a lui Micu Moldovan, ***Elemente de geografie fizică şi politică***, 1866, de S. Mihail Mihăescu, ***Lepturariul românesc*** al lui A. Pumnu, ***Elementariu sau Abecedariu pentru şcoalele româneşti***, Sibiu, 1874, dar şi ***Carte de computu pentru şcolile elementare***.[34] Se adaugă şi alte titluri editate în Croaţia, Serbia, Slovacia, dar şi lucrări didactice tipărite în Germania, Austria, fiind agreate pentru publicare traduceri şi prelucrări din limba maghiară.[35]

În pedagogia europeană a acestor ani, un loc central l-a avut opera germanului J. Fr. Herbart (1776-1841), stârnind luări de poziţie pro şi apoi contrare. Până la anumite „decantări," în legătură cu separarea pedagogiei de psihologie, s-au generalizat „treptele formale" şi s-au experimentat în practica pedagogică europeană, dar şi în SUA. Dar, unii adepţi i-au acceptat anumite teze, iar alţi pedagogi germani, dar şi din alte şcoli naţionale europene, l-au contestat, într-un context mai general, al contradicţiei între ceea ce s-a numit „*şcoala veche*" şi „*şcoala*" (de fapt şcolile, ulterior) activă(e).

---

[32] ***Istoria Românilor***, vol. VII, tom II, Bucureşti, Editura Academiei, 2002, p. 306-307 şi V. Popeanga, ***Asociaţiile învăţătorilor din Transilvania în secolul al-XIX-lea***, în ***Revista de pedagogie***, nr. 1, 1969, p. 80.

[33] S. Retegan, ***Sate şi şcoli...***, p. 36-37.

[34] N. V. Fola, ***Şcolile Blajului între anii 1850-1918 (Evoluţia instituţională şi contribuţii la dezvoltarea elitelor intelectuale româneşti)***, Târgu-Mureş, s.n., 2009 p. 24-28.

[35] ***Ibidem***, p. 36.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

Evidențiem faptul că pedagogii și oamenii școlii românești au „extins" tratarea teoretică la practica școlilor elementare și pedagogice, în colaborare cu cei de peste Carpați, între transilvănenii cu stagii îndelungate de muncă în „Țară" fiind S. Mihail Mihăescu, Șt. Pop, dar și pedagogii Vasile Gr. Borgovan și bănățeanul Ștefan Velovan, ultimii doi au condus mult timp școli pedagogice.[36] Lui Șt. Velovan i se datorează apariția unor valoroase lucrări de pedagogie (apreciate de Titu Maiorescu), dar și lucrări de psihologie și metodică. El a condus Școala pedagogică din Craiova, iar V. Borgovan la Năsăud, Bârlad, Sf. Sava (București) și la Turnu Severin, activitatea fiindu-i apreciată de T. Maiorescu, Al. Odobescu, Take Ionescu. De făcut precizarea că un valoros învățător al Blajului, Toma Cocișiu, va activa în anii interbelici în cadrul Școlii experimentale de la Blaj, realizările sale fiind comparate cu ale belgianului Decroly și apreciate de francezul A. Ferriere (în 1937).

Pedagogii maghiari din această perioadă și-au adus contribuții, de importanță locală. Este cazul lui Sami Laszlo (Zalău), care a avut și preocupări de sociologie, Hauch (Karpathy) Endre (a profesat la Baia Sprie, Iglo și Gyor, Bistrița și Locse), lucrările de metodică fiind și pentru limba română, germană și sârbă, Emericzy Geza (a fost colaborator al dr. Chr. Fr. Dittes, cunoscut antiherbartian) sau Revai Lajos Kozma Ferencz etc., importanți prin faptul că au manifestat deschidere spre noutățile din domeniu.[37]

În același context se integrează și pedagogii germani ai timpului, cel mai important fiind Joseph Capesius, absolvent al învățământului teologic, respectiv filosofic și pedagogic la universitățile din Berlin și Leipzig, adept critic a lui Herbart. Manualul lui de psihologie este scris sub influența lui W. Wundt, unul dintre corifeii didacticii experimentale germane (alături de Lay, Meissner etc). Capesius a scos revista de profil ***Schule und Kirchenbote*** și are preocupări de aplicare a realizărilor moderne de pedagogie (în anul 1896 a reorganizat Școala de aplicație de la Sibiu), însă are și preocupări de psihologie, alături de metodică, fiind adept al experimentării și permanenței perfecționării a

[36] Pentru Șt. Velovan, apud Constantin Brătescu, ***Ștefan Velovan - pedagog și filosof român (1852-1932)***, Caransebeș, s.n., 2000, passim.

[37] După ***Magyar Írok Élete és munkái. A Magyar Tudományos Akadémia Meghizabol***, írta Szinnyei József, vol. V, 1987, p. 115 și 111; ***Révay Nagy Lexikona***, vol. XVI, Budapesta, 1924, p. 53 și ***Pedagógia Lexikon*** (coordonator Nagy Sandor), Budapesta, Editura Academiei, 1976, p. 358. Mulțumim încă odată d-lui prof. univ. dr. doc. Molnar Károly din Szombáthely (Ungaria), pentru expunerea opiniei privind valoarea contribuției pedagogilor menționați.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

actualului didactic şi educativ.[38] Concluzionăm că, în predarea pedagogiei în şcolile transilvănene s-au recepţionat nuanţat (şi critic, în unele situaţii) curentele europene de pedagogie, cele de sorginte germană având preponderenţă.

În activitatea şcolară, *Legea Trefort* (XVIII), din anul 1879 a introdus obligativitatea pentru preparandiile nemaghiare ca învăţătorii să poată utiliza corespunzător limba maghiară, atât în scris, cât şi oral (din anul 1882 nu se mai acordă atestatul de învăţător fără îndeplinirea acestor condiţii).[39]

A urmat cea de-a doua *Lege Trefort*, pentru şcolile medii (1883). În anul 1898, ministrul Wlassics urmărea elaborarea unui proiect de lege pentru etatizarea preparandiilor româneşti, întreţinute de cele două Biserici, pentru a mări presiunile de deznaţionalizare.[40]

Şi următoarea lege şcolară, Apponyi, din anul 1907, era profund discriminatorie. A asimilat învăţătorii confesionali şi pe cei din şcolile comunale cu funcţionarii publici. Confesiunile romano-catolică, calvină, unitariană şi mozaică primeau ajutorul liber al statului, iar „ascuțișul" (n.n.) legii l-au suportat românii, şvabii, sârbii, rutenii, dar şi saşii.

În anul 1914, ministrul Jankovich Bela dispune învăţarea limbii materne ca auxiliară în primele două clase primare, în celelalte două limba maghiară se învăţa ca obiect distinct, pentru mai buna însuşire. Conform *Legii XXXVII* din anul 1913, elevii clasei a V-a, în urma unui examen special, puteau să voteze la vârsta maturităţii, dacă cunoşteau limba maghiară.[41]

În anul 1917, în condiţiile escaladării supravegherii poliţieneşti şi a restricţiilor generate de starea de război, constituindu-se „zona culturală," activitatea preparandiilor din Arad, Sibiu, Caransebeş este grevată, în şcoli sunt numiţi comisari ministeriali. Consistoriile, dar şi întrunirea Sinodului ortodox erau supravegheate de detectivi, iar în perspectiva apropiată se urmarea

---

[38] C. Gollner, Joseph Capesius, în ***Pedagogi germani progresişti din România***, Bucureşti, 1969, p. 108-109, 112-114, 120-123.

[39] S. Retegan, ***Sate şi şcoli româneşti...***, p. 36-37.

[40] ***Istoria României. Transilvania***, vol. II, Cluj-Napoca, 1999, p. 26-28 şi M. Păcurariu, ***Politica statului maghiar faţă de Bisericile româneşti din Transilvania 1867-1918***, Sibiu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 166-167, 171-175.

[41] L. Maior, ***Politica şcolară a guvernelor maghiare faţă de români (1900-1914)***, în ***Anuarul Institutului de Istorie Cluj***, vol. XXX, 1990-1991, p. 123-131; Legea Apponyi, în ***Istoria României. Transilvania***, vol. II, p. 275-276.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)

„statalizarea" clădirilor şi bunurilor şcolilor confesionale (la Blaj, ordonanţa s-a revocat abia în noiembrie 1918).[42]

Doar odată cu disoluţia instituţiilor regimului dualist din Transilvania au încetat măsurile vexatorii, urmând perioada de tranziţie, în care a funcţionat Consiliul Dirigent, iar cadrele didactice se vor putea întruni, în noile condiţii şi vor discuta probleme profesionale, odată cu anul 1919.

[42] L. Maior, ***Contribuţii la istoria raportului biserică-putere în Transilvania (1867-1918)***, în vol. ***Convergenţe europene. Istorie şi societate în epoca modernă***, Cluj-Napoca, 1992, p. 180-182.

BDD-A19473 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:27 UTC)